

IPA pro češtinu (neutrální standardní výslovnost)

Aleš Bičan

1. Konsonanty

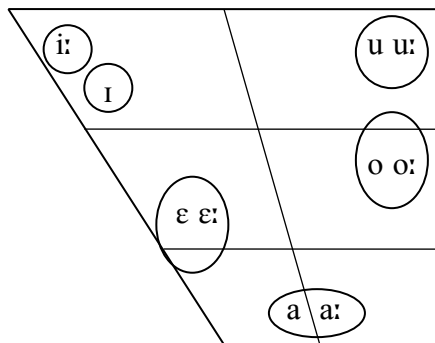
	Bilabiální		Labio-dentální		(Pre-)alveolární		Post-alveolární		Palatální		Velární		Glotální	
Okluzívy	p	b			t	d			c	ɟ	k	g	ʔ	
Nasály		m		ɱ		n				ɲ		ŋ		
Afrikáty					ts	dz	tʃ	dʒ						
Vibranty						r								
Frikativní vibranty							ʀ	ʁ						
Frikativy			f	v	s	z	ʃ	ʒ			x	ɣ		ɦ
(Centrální) aproximanty										j				
Laterální aproximanty						l								

Vpravo postavené symboly odpovídají znělým konsonantům; vlevo neznělým.

2. Slabičné konsonanty

ɱ	ʀ	ʁ
---	---	---

3. Vokály

diftongy

ɛ̯u̯	a̯u̯	o̯u̯
------	------	------

Alternativy: Diftongy je také možné psát jako [ɛu], [au] a [ou]. V tom případě je nutné rozdíly mezi např. *auto* a *naučit* vyjádřit pomocí slabičného předělu (tečka mezi znaky): [ˈʔauto] vs. [ˈna.ʉtʃit].

4. Suprasegmentální jevy

Hlavní přízvuk	Vedlejší přízvuk	Mluvní úsek	Promluvový úsek	Vázání
ˈkoleno	ˈzeleno.bi.li:	ˈkɔvi:xodu

IPA pro češtinu – poznámky

1. Konsonanty

Explozivny (angl. (ex)plosives) = okluzivny; *afrikáty* (angl. affricates) = semiokluzivny; *frikativny* (angl. fricatives) = konstriktivny; tyto termíny jsou z akustické fonetiky. Originální tabulka IPA používá jak termíny z akustické fonetiky, tak termíny z fonetiky artikulační.

Frikativní vibranty – označení hlásek, kterými začíná slovo *řeka* a končí slovo *keř*. V prvním slově se vyslovuje *znělá* frikativní vibranta [r], v druhém *neznělá* frikativní vibranta [r̥]. Tyto hlásky patří mezi vibranty (hrot jazyka vibruje), ale při jejich artikulaci – na rozdíl od [r] – dochází ke vzniku výrazného šumu jako u konsonantů frikativních.

Glotalní = laryngální; jiný název pro totéž (přesněji řečeno *glotalní* se vztahuje k hlasivkové šterbině a *laryngální* k hrtanu; hlasivky jsou v hrtanu).

Příklady slov, kde se jednotlivé konsonanty vyslovují

[p], např. [pes] *pes*, [ɦrop] *hrob*.

[b], např. [boj] *boj*.

[m], např. [most] *most*.

[m̥] = *znělá* labiodentální nazála; v češtině se vyskytuje jen před labiodentálami, tj. před [v] a [f], např. [tramvaj] *tramvaj*, [nimfa] *nymfa*.

[f], např. [foukat] *foukat*, [pa:f] *páv*.

[v], např. [voda] *voda*.

[t], např. [ta:bor] *tábor*, [na:rot] *národ*.

[d], např. [duɦa] *duha*, [svadba] *svatba*.

[n], např. [nos] *nos*.

[ts] = *c* v české transkripci¹, tj. *neznělá* alveolární semiokluziva (např. [tsesta] *cesta*).

[dz̥] = *znělá* alveolární semiokluziva. V češtině se vyskytuje tam, kde v pravopisné podobě stojí písmeno *c* před písmenem, které označuje *neznělou* okluzivu nebo konstriktivu, např. [ledz̥gdo] *leckdo*, [kledz̥bila] *klec byla*.

[r], např. [rum] *rum*.

[s], např. [soxa] *socha*, [mra:s] *mráz*.

[l], např. [lenost] *lenost*.

[tʃ̥] = *č* v české transkripci, tj. *neznělá* post-alveolární semiokluziva (např. [tʃ̥ex] *Čech*).

[dʒ̥], *znělá* post-alveolární semiokluziva. V české domácí slovní zásobě se vyskytuje tam, kde v pravopisné podobě stojí písmeno *č* před písmenem, které označuje *znělou* okluzivu nebo konstriktivu, např. [lɛ:dʒ̥ba] *léčba*, [mi:dʒ̥dolecɛl] *míč doletěl*. Též ve slovech cizího původu: [dʒus] *džus*.

[r̥] = *ř* v české transkripci, tj. *znělá* frikativní vibranta (např. [r̥ɛka] *řeka*, [dřɛvo] *dřevo*). Ve starších popisech je tato hláska klasifikována jako (*pre-*)*alveolární*, avšak poslední fonetický výzkum ukázal, že je přesnější ji klasifikovat jako *post-alveolární*.

¹ Popis české transkripce najdete v knize Marie Krčmové *Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty* (Ostrava, 2008).

[ř] = neznělé ř, tj. neznělá frikativní vibranta. V češtině se vyskytuje jen v sousedství neznělé souhlásky (např. [dvi:řka] *dvířka*, [tři] *tři*) nebo na konci slov před pauzou (např. [keř] *keř*)².

[ʃ] = š v české transkripci (např. [ʃa:rka] *Šárka*, [muʃ] *muž*).

[ʒ] = ž v české transkripci (např. [ʒirafa] *žirafa*).

[c] = č v české transkripci (např. [cixo] *ticho*, [tɛc] *ted'*).

[ɟ] = ě v české transkripci (např. [ɟɛci] *děti*).

[ɲ] = ň v české transkripci (např. [ɲigdo] *nikdo*, [ɲadra] *ňadra*).

[k], např. [kino] *kino*, [ma:k] *mág*.

[g], např. [guma] *guma*, [ɲigdo] *nikdo*.

[ŋ] = znělá velární nazála, v české transkripci někdy N. V češtině se vyskytuje jen před velárami, tj. před [k] a [g] (např. [lɛŋka] *Lenka*, [maŋgo] *mango*), v nespisovné češtině též před [x] ([brɔŋxiti:da] *bronchitida*).

[x], např. [xoʒit] *chodit*, [spɪ:x] *sníh*.

[ɣ] = znělá velární konstriktiva, znělý protějšek [x]. V češtině se vyskytuje jen tam, kde se díky asimilaci znělosti může [x] změnit ve svůj znělý protějšek, např. [abɪɣbɪl] *abych byl* – toto je však možné vyslovit i jako [abɪɦbɪl], obě výslovnosti jsou pokládány za ortoepické (tj. spisovné)³.

[ʔ] = neznělá glotální okluzíva, tzv. ráz. V češtině se vyskytuje na začátku slov před vokálem (např. [ʔano] *ano*) nebo uvnitř slov mezi dvěma vokály, pokud je mezi nimi zároveň morfologická hranice, tzn. mezi předponou a základem slova (např. [naʔuʃit] *naučit*) nebo ve složených slovech (např. [ʔindoʔevropski:] *indoevropský*). Výslovnost rázu není ve většině případů povinná (tj. slova mohou být vyslovena i bez něj). Jediný případ, kdy pravidla ortoepie češtiny vyžadují vyslovit ráz, je mezi neslabičnou předložkou *s*, *z*, *k*, *v* a slovem začínajícím vokálem (např. [sʔokɛm] *s okem*, srov. *sokem* [sokɛm]). U rázu nemá smysl rozlišovat mezi neznělou a znělou variantou, a to z logického důvodu: neznělé hlásky jsou ty, které se vyslovují s rozšířenými hlasivkovými blánami a znělé jsou ty, u kterých hlasivkové blány vibrují, avšak u rázu (= glotální okluzívy) jsou hlasivky u sebe a uzavírají hltan.

[ɦ] = znělá glotální konstriktiva (např. [ɦolka] *holka*). V IPA značka [h] označuje neznělou variantu, která se však v češtině nevyskytuje.

2. Slabičné konsonanty

Slabičné [r], [l] se v češtině vyskytují uvnitř slova mezi dvěma souhláskami (např. [trɲ] *trn*, [pɫni:] *plný*) nebo na konci slova po souhlásce ([mɛtɹ] *metr*, [vɛdl] *vedl*).

Slabičné [ɹ] se vyskytuje pouze ve slovech *sedm*, *osm* (tj. [sɛdɹ], [ʔosɹ])⁴ a jejich odvozeninách nebo ve vlastních jménech jako *Rožmberk*. Ojedinele se setkáme i se slabičným [ɹ], např. [trauʔɲberk] *Trautenberk*.

² Pokud následuje slovo začínající na znělou okluzívu nebo konstriktivu, ř znělost neztrácí (např. [keřbɪl] *keř byl*).

³ Popis ortoepie češtiny, viz Palková, *Fonetika a fonologie češtiny* (1997) nebo Krčmová, *Základy kultivované výslovnosti češtiny*, <<http://www.phil.muni.cz/jazyk/files/fonetika/krcmova2008.pdf>>.

⁴ Tato slova je však možné vyslovit i jako [sɛdum], [ʔosum].

3. Vokály

Kolečka, resp. elipsy v lichoběžníkovém schématu označují prostor, kterému odpovídají české vokály v tomto schématu⁵.

Délka vokálů se označuje dvojtečkou (např. [a:], v české transkripci se používí čárka (á)).

Čeština má tři diftongy (= dvojhlasý); druhá, neslabičná část diftongu se označuje pomocí obloučku pod znakem (např. [kou̯ɛ] *koule*). Marie Krčmová zapisuje ve svých skriptech české diftongy alternativním způsobem: [ev], [ov], [av]; způsob užitý v tabulce v tomto souboru na str. 1 je běžnější.

Příklady slov, kde se jednotlivé vokály vyslovují

[ɪ] = krátký vysoký přední vokál (např. [bɪl] *byl*, [pɪl] *pil*). V české transkripci se používá značka [i], tj. nerozlišuje se odlišná výslovnost krátkého a dlouhého předního vysokého vokálu.

[i:] = dlouhý vysoký přední vokál (např. [ji:dlo] *jídlo*, [bi:t] *být*). Je poněkud zavřenější (tj. vyšší) než jeho krátký protějšek, a proto se po něj používá jiná značka.

[ɛ] = e v české transkripci. V IPA se znak [e] používá pro otevřenější (tj. nižší) e-ový vokál (např. [les] *les*), zatímco znak [e] pro zavřenější (tj. vyšší) e-ový vokál; čeština má první z nich. V některých fonetických prepisech se český přední středový vokál přepisuje znakem [e]. Stejně tak se v některých prepisech můžeme setkat se znakem [o], který slouží pro přepis českého vysokého zadního vokálu. Tyto možnosti přepisu jsou obhajitelné a někdy mohou také vyjadřovat nářeční odchylky.

[ɛ:], např. [malɛ:] *malé*.

[a], např. [pak] *pak*.

[a:], např. [la:fka] *lávka*.

[o], např. [kolo] *kolo*.

[o:], např. [go:l] *gól*, [tsitro:n] *citron*.

[u], např. [ʔuxo] *ucho*.

[u:], např. [ʔu:l] *úl*, [vu:l] *vůl*.

[ɛu], např. [ʔɛuro] *Euro*.

[au], např. [ʔauto] *auto*.

[ou], např. [louka] *louka*.

4. Suprasegmentální/prozodické jevy

['filavni: 'přɪ:zvuk] se označuje horní svislou čárkou před přízvuknou slabikou. Vedlejší přízvuk se označuje dolní svislou čárkou před přízvuknou slabikou. O vedlejším přízvuku se v češtině tvrdí, že je na každé druhé slabice počítáno od hlavního přízvuku, tj. ['nejne,ʔobňo,spoda,řova,telnej ʃi:mi] *nejneobhospodařovatelnějšími*. Takto se přízvuk počítá např. ve verších. Ve skutečnosti však tyto slabiky zpravidla nemají žádné zvláštní zvukové vlastnosti, které by je odlišovaly od ostatních, nepřízvukných slabik. Vedlejší přízvuk je zde spíše potenciální. Reálně ho lze využít pro rozlišení

⁵ Lichoběžníkové schéma označuje relativní horizontální a vertikální polohu jazyka při artikulaci vokálů.

složenin jako *zeleno-hnědý* ['zɛlɛnoɦnɛdi:] (tj. zelený a hnědý, třeba pruhovaný) a *zelenohnědý* ['zɛlɛnoɦnɛdi:] (tj. hnědý do zelena).

Mluvní úsek (nebo mluvní takt, též přízvuková jednotka či přízvukový takt) označuje skupinu slabik náležících pod jeden hlavní přízvuk.

Promluvvový úsek označuje skupinu mluvních úseků patřících pod jednu ukončenou intonaci; zpravidla odpovídá jedné větě, ať už větě jednoduché nebo větě v souvětí.

Např. [||'ftʃɛra | 'vɛtʃɛr | 'pɾʃɛlo || ʔa'ʔakɔjsem | 'zu:stal | 'doma ||] *Včera večer přišlo, a tak jsem zůstal doma.*

Vázání (tj. značka [ɔ]) znamená, že je skupina slov vyslovována jako jeden zvukový celek bez pauzy. Srovnej *Šel na horu* a *Šel nahoru* – obě věty se vyslovují stejně, a proto by měly být ve fonetické transkripci přepsány stejně. Jelikož se ale liší počtem slov, je možné první větu přepsat s vázáním jako [ʃɛl 'naɦoru] a druhou bez vázání jako [ʃɛl 'naɦoru]. Mezery v IPA odpovídají mezerám mezi slovy, ale to neznamena, že je mezi těmito slovy nějaká přestávka v artikulaci (tj. pauza). Naznačujeme tím vlastně gramatickou strukturu věty. Věta *Včera večer přišlo, a tak jsem zůstal doma.* je vyslovena jako jeden celek bez pauz (pauza může být mezi *přišlo* a *a tak*, popř. v místech, kde se potřebujeme nadechnout).

Příklad přepisu

[|| 'fonɛtikaɔjɛ | 'jazikovjedna: | 'dɪstɪpli:na | 'zabi:vaji:tɪ:ɔsɛ | 'materija:lɲi: | 'stra:ŋkou | 'zvukovi:x | 'vi:razovi:x | 'prostřɛtku: | 'jazika || ʔa'to | 'jakɔna | 'nezobɛtsɲɛnɛ: | 'ʔu:rovɲɪ | 'pozna:ɲi: | ʔa'popisu | 'mɛxanizmu | 'vzɲiku | 'ɾɛtʃɪ || 'jeji: 'ʔakustɪtskɛ: | 'stavbɪ | ʔa'pɛrtseptɛ | 'zvukovɛ:ɲo | 'sɪgna:lu | 'sluxɛm || 'takɔna | 'zobɛtsɲɛnɛ: | 'ʔu:rovɲɪ | 'ɲila:sɛk | ʔa'pro:zodɪtskɪ:x | 'prostřɛtku: || 'kɛrɛ:ɔjsou | 'ʔuzi:va:nɪ | 'vɔdanɛ:m | 'komunikatɲni:m | 'spolɛtɲɛnstvi: ||]

Fonetická transkripce není jiný typ pravopisu, a proto uvedený text nevznikl mechanickým převodem jeho pravopisné podoby do transkripce. Uvedená transkripce zaznamenává výslovnost tohoto text. Stejný text je ovšem možné vyslovit i jinak. Např. někdo místo [jakɔna] vysloví [jagɔna] (většina Moraváků to tak dělá), někdo jiný zase místo [nezobɛtsɲɛnɛ:] vysloví [nɛsʔobɛtsɲɛnɛ:] (výslovnost typická pro českou část ČR). Mnoho lidí místo [kɛrɛ:ɔjsou] vysloví [kɛrɛ:ɔsou] atd. Fonetická transkripce tedy nezaznamenává ani pravopis, ani spisovnou („správnou“) výslovnost, ale skutečnou výslovnost.

Literatura

Další informace najdete zde:

Handbook of the International Phonetic Association (1999). Cambridge: Cambridge University Press.

Dankovičová, Jana. 1997. „Czech“. *Journal of the International Phonetic Association* 27/1–2.77–80.

Šimáčková, Šárka – Podlipský, Václav Jonáš – Chládková, Kateřina. 2012. „Czech spoken in Bohemia and Moravia“. *Journal of the International Phonetic Association* 42/2.225–32.